

Bežný hovorený jazyk a jeho miesto v stratifikácii slovenského národného jazyka

Viera Luptáková

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Fakulta humanitných vied,
Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

Pri spracúvaní metodologickej koncepcie, vzťahujúcej sa na problematiku výskumu konkrétnej rečovej praxe v mestskom prostredí, sa musí výskumný pracovník neraz vyrovnáť s menšími či väčšími úskaliaми. Jedno z nich predstavuje pomerne nejednotná terminologická báza v slovenskej odbornej literatúre, zaoberajúcej sa fenoménom hovorenej komunikácie. Vo veľkej miere to spôsobuje fakt, že táto oblasť nie je u nás ešte dostatočne prebádaná a často sa niektoré pojmy interpretujú rôzne.

V štúdiách a odborných článkoch sa stretávame s termínmi **jazyk mesta; mestská reč; bežný (bežne) hovorený jazyk¹; hovorená podoba jazyka**, resp. **hovorená komunikácia v meste**. Tieto pojmy chápeme ako synonymné pomenovania skúmaného javu. Za zdroj terminologickej nejednoznačnosti považujeme v rozličnej miere diferencované ponímania vektorov **hovorenosť – hovorovosť**.

Už v roku 1965 sa na konferencii o hovorenej podobe spisovnej slovenčiny objavilo niekoľko rôznych prístupov. Na ilustráciu uvádzame niektoré z nich: M. Šalingová (HPSS², 2007, s. 101), podobne ako E. Jóna (HPSS, 2007, s. 56), stotožňovali vo svojich diskusných príspevkoch hovorený jazyk s hovorovým štýlom. E. Kriaková používala vo svojom referáte tvary **hovorená a hovorová podoba slovenčiny** ako synonymickú dvojicu (HPSS, 2007, s. 102), J. Muránsky mal na mysli pri používaní pojmu **hovorená slovenčina** interferenciu nárečových a spisovných prvkov v ústnych prejavoch (HPSS, 2007, s. 108). Treba uviesť, že v danom období sa ešte vychádzalo z dichotomického členenia slovenčiny na spisovný jazyk a nárečia.

Za jednoznačné a pre nás smerodajné považujeme vymedzenie hovorených prejavov. Ide o ústne jazykové útvary akéhokoľvek štýlu a žánru, realizované v bežnej dorozumievacej sfére (pozri Patráš, 1995, s. 119). Zložitejšia situácia vzniká pri pojme hovorovosť. Hoci v roku 1965 Š. Peciar jednoznačne vymedzil hovorový štýl,³ J. Bosák aj po takmer 20 rokoch konštatoval, že postoj stotožňovať hovorový štýl s hovorenou podobou spisovného jazyka u niektorých jazykovedcov aspoň v latentnej podobe stále pretrváva (Bosák, 1984, s. 66).

¹ Uprednostňujeme používanie termínu *bežný hovorený jazyk* pred doslovným prekladom z českého jazyka *bežne hovorený jazyk*.

² HPSS – Hovorená podoba spisovnej slovenčiny.

³ Š. Peciar definuje hovorový štýl ako „cieľavedomý výber a usporiadanie (organizácia) tých spisovných prostriedkov (lexikálnych, slovtvorných, gramatických a hláskoslovných), ktoré aktívni používatelia spisovného jazyka používajú v ústnych prejavoch pri každodennom jazykovom styku v pracovnom, priateľskom a rodinnom stretnutí“ (Peciar, 1965, s. 47 – 48).

Súhlasíme s J. Bosákom, že je precíznejšie užšie chápanie hovorového štýlu iba ako jednej z foriem, ktorou sa realizujú prejavy v bežnej dorozumievacej sfére. Z tohto pohľadu možno hovorovosť ponímať v užšom význame ako viazanie jazykových prostriedkov na hovorené prejavy nositeľov spisovného jazyka (Bosák, 1995a). A. Jedlička poníma hovorovosť v širšom zmysle, za jej hlavné črty, vymedzené v protiklade k písanej forme prejavov, považuje spontánnosť, neoficiálnosť, dialogickosť a situačnú zakotvenosť (Jedlička, 1981, s. 112).

V českej lingvistike sa dobre ujal termín **běžně mluvený jazyk**⁴, ktorý sa neskôr začal uplatňovať aj u nás ako **bežný (bežne) hovorený jazyk**. Podľa M. Krčmovej ide o súbor jazykových prostriedkov, ktoré sa používajú v neverejných spontánných hovorených dialogických prejavoch, pričom v tejto funkcii môžu vystupovať všetky útvary národného jazyka (Krčmová, 1981, s. 9).

Pre porovnanie načrtne stratifikáciu českého národného jazyka podrobnejšie. V češtine funguje ako najprestížnejšia forma **spisovný český jazyk** v ústnej i písanej podobe; v starších prístupoch sa objavuje aj **hovorová čeština**⁵ – primárne hovorený útvar spisovného jazyka; ďalej sú to **interdialekty** – podoba národného jazyka, vznikajúca nivelizáciou tradičných dialektov; **tradičné teritoriálne dialekty** – teritoriálne vymedzené a relatívne stabilizované útvary národného jazyka; **obecná čeština** – podľa Encyklopedického slovníka češtiny (2002) ide o „spontánný hovorený jazyk súkromnej a poloverejnej komunikácie, regionálne i sociálne málo príznakový, ktorý sa z pozície jednej z neštandardných foriem češtiny dostáva do postavenia jej subštandardu“ (ESČ, 2002, s. 81). P. Sgall spolu s ďalšími pražskými lingvistami hovorí v súvislosti s obecnou češtinou dokonca o druhom štandarde, t. j. o „druhej celonárodnej funkčne takmer neobmedzenej jazykovej norme, fungujúcej popri prvom štandarde, spisovnej češtine“ (ESČ, 2002, s. 81). Mimo stratifikácie stojí bežný hovorený jazyk (**běžná mluva; běžně mluvený jazyk; městská mluva**). Podľa autorov monografie **Tváře češtiny** ide o spontánne hovorenú funkčnú podobu národného jazyka, pravdepodobne s nespisovnou a často zmiešanou štruktúrnou náplňou (pozri Bogoczová a kol., 2000, s. 10 – 11).

Slovenský národný jazyk nemá zatiaľ vo svojej stratifikácii všeobecne akceptovaný útvar, ktorý by zodpovedal hovorovej češtine. J. Horecký v roku 1979 zahrnul do stratifikácie národného jazyka popri spisovnej, subštandardnej, nadnárečovej, nárečovej forme a osobitne popri jazyku umeleckej literatúry aj **štandardnú formu slovenčiny**. Vymedzil ju ako formu, ktorá je po gramatickej stránke zhodná so spisovným jazykom, prevláda v nej hovorená podoba a menej sa v nej odrážajú kodifikačné vplyvy. To znamená, že sa v nej striktno nedodržiavajú zásady správnej výslovnosti, voľne sa

⁴ Napríklad V. Barnet nepovažoval rozpaky, vznikajúce pri používaní pojmov hovorový štýl jazyka, hovorová čeština, bežný hovorený jazyk, za prejav terminologickej neustálenosti. Vnímal ich ako svedectvo odlišných pohľadov na distribúciu hovorenej podoby spisovného jazyka v príslušných komunikačných sférach (Barnet, 1981, s. 125).

⁵ Ako uvádza R. Brabcová, hovorová čeština vznikla postupne diferenciacnými procesmi zo spisovného jazyka, ktorý sa uplatňoval viac-menej v písanej podobe. Oproti tomu obecná čeština vznikla opačnými procesmi, t. j. integračnými z diferencovaných nárečí na českom území (pozri Brabcová, 1987, s. 11).

používajú niektoré nekodifikované väzby, vznikajú tu mnohé neologizmy a vo väčšej miere sa prejavujú kontaktné javy s inými jazykmi (Horecký, 1979, s. 226 – 227).

I. Ripka vyčlenil v rámci národného jazyka päť jazykových útvarov: spisovný jazyk, hovorový spisovný jazyk, bežný hovorený jazyk, interdialekt a teritoriálny dialekt. Hovorový spisovný jazyk považuje za štandard, kým bežný hovorený jazyk vymedzuje ako nespisovný útvar – subštandard (Ripka, 1980, s. 230 – 231).

V stratifikačnom modeli J. Bosáka sa objavuje **hovorová slovenčina**. Zaraďuje ju medzi variety, vyplňajúce komunikačný priestor medzi spisovným jazykom a nespisovnými varietami. Poníma ju ako spisovnú nekodifikovanú varietu, pre ktorú je charakteristická prevaha neutrálneho štýlu v zvukovej rovine; používanie neologizmov, univerbizovaných pomenovaní, slangizmov, profesionalizmov, expresív v lexikálnej rovine; v morfolologickej rovine uprednostňovanie variantov vznikajúcich v hovorenom jazyku alebo vplyvom jazykových kontaktov; v syntaktickej rovine uplatňovanie zjednodušenej štruktúry vety, voľnejší slovosled a používanie eliptických konštrukcií (Bosák, 1995a, s. 29 – 30).

Stratifikačný model národného jazyka D. Slančovej a M. Sokolovej nadväzuje na Horeckého stratifikáciu. Autorky členia národný jazyk na **spisovnú varietu, bežnú (štandardnú) varietu** – so západoslovenským, stredoslovenským a východoslovenským variantom, na **subštandardné variety** – s ešte väčšou regionálnou diferencovanosťou, **nárečové variety** a na **nesystémové sociálne semivariety** – slangy, profesijnú reč, žargón a argot (pozri Slančová – Sokolová, 1994, s. 225n.). Tu sa javí pomerne spornou otázkou ponímania profesijnej reči ako nesystémovej sociálnej semivariety.

Pri porovnaní načrtnutých typov stratifikačných modelov slovenského národného jazyka sa do popredia dostáva ich pomerne veľká terminologická rôznorodosť a neúplnosť.

Výskumy bežného hovoreného jazyka v meste, zamerané len na opis prvkov jazykového systému, sa dnes nejavia ako postačujúce. Zdôrazňuje sa požiadavka sledovať nielen výber, usporiadanie a modifikáciu jazykových prostriedkov v jednotlivých jazykových rovinách, ale skúmať aj komunikačné a sociálne podmienky dorozumievania, sústrediť sa na diferencované, heterogénne jazykové spoločenstvo (bližšie pozri Bosák, 1995b, s. 23n.).

V 60. rokoch 20. storočia J. Štolc ešte nepredpokladal existenciu samostatného útvaru, resp. medziútvaru, ktorý by sa mohol nazývať mestským jazykom: „[...] je to iba jazykový komplex, nahromadenie prvkov rozmanitého charakteru, ktoré sa v jazykovom úze neuplatňujú všeobecne v celej mestskej spoločnosti, ale podľa povahy len v jej jednotlivých vrstvách“ (Štolc, 1967, s. 108). Naznačil však sociálnu diferenciáciu mestského spoločenstva a jej vplyv na živú komunikáciu, ktorá sa z jeho pohľadu odráža ako „dialektický živý vzťah medzi teritoriálnymi nárečiami, spisovným jazykom a všetkými jeho štýlmi“ (Štolc, 1967, s. 108 – 109).

E. Pauliny však už vtedy poukazoval na dôležitý fakt, že mesto predstavuje z jazykového hľadiska konglomerát: „Žijú v ňom ľudia, ktorí hovoria len spisovným jazykom, ale sú tam i ľudia, ktorí používajú nejaké dedinské nárečie (pri novom sídlisku je to obyčajne nárečie pôvodnej dediny). V starých mestách sú zasa ľudia, ktorí používajú jazykové zvláštnosti, čo sa vyvinuli v danom meste od dávnejších čias“ (Pauliny, 1964, s. 354).

Je prirodzené, že jazyk sa nerealizuje v procese komunikácie len v čistých útvaroch (napr. spisovný jazyk alebo dialekt). Tento jav je zreteľný najmä pri skúmaní spontánnych, neoficiálnych komunikátov v bežnej dorozumievacej sfére, kde často varujú prvky z dvoch aj viacerých variet národného jazyka súčasne. Práve variantnosť je signifikantnou vlastnosťou hovorených komunikátov, koncipovaných na báze spontánnosti.

Z tohto aspektu sa nám javí polemické vyčleňovať bežný hovorený jazyk len v rámci jednej variety.⁶ Prikláňame sa k vymedzeniam bežného hovoreného jazyka, ktoré akcentujú prienikovosť, t. j. nasycovanie prvkami z viacerých variet národného jazyka. Príkladom je spomínaný prístup M. Krčmovej alebo hľadisko V. Patrása, poňímajúceho hovorenú podobu slovenčiny v meste ako „komunikačný konglomerát, ktorý sa manifestuje ako vyššia sociálno-funkčná varieta národného jazyka, teda ako prienik viacerých autonómnejších variet“ (Patráš, 1995, s. 121). K tomuto stanovisku nás oprávňuje poznanie výsledkov komplexnejších, ale aj parciálnych výskumov, uskutočňovaných najmä v 90. rokoch minulého storočia.

Úvahy, v ktorých sa formuje istá predstava o možnej podobe hovorenej komunikácie v meste, sa môžu uberať dvojakým smerom. Buď sa bežný hovorený jazyk mesta môže približovať štandardnej variete (hovorovej slovenčine), alebo sa v ňom výraznejšie sústreďia prvky nespisovných variet. L. Urbancová uvažuje pri charakteristike jazyka v meste o uniformných a individuálnych črtách. Uniformitu chápe ako tendenciu k rovnakosti jazyka viacerých miest. Pripúšťa existenciu istých spoločných znakov reči slovenských miest, ale perspektívne predpokladá zachovanie si charakteristických vlastností reči v konkrétnom meste (Urbancová, 2006, s. 28n.). I. Ripka používa vo vzťahu k mestskej reči označenie **urbanizácia dialektu**, ktorú charakterizuje vzhľadom na jazykový vývin v špecifickej slovenskej situácii ako „pospisovňovanie jazyka či (pôvodného) nárečia príslušného mesta“ (Ripka, 2000, s. 87).

Vzhľadom na aktuálny vývoj a stav v urbánnych aglomeráciách sa dá očakávať len minimálny vplyv dialektov, resp. interdialektu na podobu hovorenej komunikácie v meste (porov. aj Bosák, 1996; Urbancová 2006; Luptáková, 2009). Tým, samozrejme, nechceme vyvolať domnienku o ich zanikání, v súčasnej jazykovej situácii však vnímame status dialektov (interdialektu) primárne vo vidieckom prostredí⁷. Na podobu bežného hovoreného jazyka má nezanedbateľný vplyv aj geografická poloha mesta, v ktorom sa jazyk používa. Inými parametrami disponuje bežný hovorený jazyk v Prešove a inými v Liptovskom Mikuláši.

V súčasnosti realizuje výskumný kolektív pracovníkov z Katedry slovenského jazyka a literatúry na Fakulte humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici pod tvorivým vedením J. Findru a V. Patrása projekt VEGA s názvom *Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia slovenčiny*. Výskum sa zatiaľ zameriava na zmapovanie bežnej hovorenej komunikácie v oblasti stredného Slovenska a jeho cieľom je zistiť (ne)konštituovanie novej variety slovenského národného jazyka, tzv. hovorovej slovenčiny. Otázne je, či vznikajúci útvar možno aj nejakým spôsobom štruktúrovať a vymedziť súbor znakov, ktoré by mali platnosť nielen v parciálnych výskumných bodoch, ale aj v rámci celého stredoslovenského územia.

⁶ V stratifikačnom modeli I. Ripku je zahrnutý bežný hovorený jazyk do subštandardnej variety.

⁷ Možno však súhlasiť s názormi, že dialekty v minulosti predstavovali bázu na konštituovanie mestského jazyka.

Je zřejmé, že naznačená problematika bežného hovoreného jazyka si vyžaduje ďalšie výskumné úsilie, ktorých výsledky môžu eliminovať terminologickú rôznorodosť alebo sa pričína o vytvorenie novej jednotnej koncepcie stratifikácie slovenského národného jazyka.

Literatúra:

BARNET, Vladimír: Synchronní dynamika spisovného jazyka. In: Jazykovedný časopis, 1981, roč. 32, č. 2, s. 123 – 130.

BOGOCZOVÁ, Irena a kol.: Tváre češtiny. In: Spisy filozofické fakulty Ostravské univerzity 132. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta 2000. 266 s.

BOSÁK, Ján: Hovorovosť ako dynamický faktor. In: Slovenská reč, 1984, roč. 49, č. 2, s. 65 – 73.

BOSÁK, Ján: Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca. 1. Zost. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava: Veda 1995a, s. 17 – 42.

BOSÁK, Ján: Teória spisovnej slovenčiny a aktuálny slovanský kontext. In: Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 1995b, s. 22 – 30.

BOSÁK, Ján: Nárečia sa menia, postoje ostávajú? In: Sociolingvistika a areálová lingvistika. Sociolinguistica Slovaca. 2. Zost. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 1996, s. 25 – 32.

BRABCOVÁ, Radoslava: Mluvený jazyk v teorii a praxi. Praha: Univerzita Karlova 1987. 158 s.

Encyklopedický slovník češtiny. Ed. P. Karlík a kol. Praha: NLN, s. r. o., 2002. 608 s.

HORECKÝ, Ján: Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny. In: Slovenská reč, 1979, roč. 44, č. 4, s. 221 – 227.

Hovorená podoba spisovnej slovenčiny. Sociolinguistica slovaca. 6. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2007. 228 s.

JEDLIČKA, Alois: Vývojové procesy a synchronní dynamika jazyka v konfrontačním osvětlení. In: Jazykovedný časopis, 1981, roč. 32, č. 2, s. 107 – 116.

KRČMOVÁ, Marie: Běžně mluvený jazyk v Brně. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně – filozofická fakulta 1981. 199 s.

LUPTÁKOVÁ, Viera: Interdisciplinárny výskum hovorenej komunikácie v strednej generácii obyvateľov Liptovského Mikuláša. [Rukopis dizertačnej práce.] Banská Bystrica: FHV UMB 2009. 255 s.

PATRÁŠ, Vladimír: Sociolingvistický profil bežnej hovorenej komunikácie v Banskej Bystrici (90. roky). In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca. 1. Zost. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava: Veda 1995, s. 119 – 131.

PAULINY, Eugen: Zpráva o výskume hovorenej podoby spisovnej slovenčiny. In: Slovenská reč, 1964, roč. 29, s. 351 – 357.

PECIAR, Štefan: Jazykové prostriedky hovorového štýlu spisovnej slovenčiny. In: Jazykovedné štúdie 8. Red. F. Miko. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1965, s. 42 – 70.

RIPKA, Ivor: Miesto dialektov v súbore útvarov národného jazyka. In: Jazykovedné štúdie 15. Bratislava: Veda 1980, s. 227 – 231.

RIPKA, Ivor: Urbanizácia dialektu. In: Mesto a jeho jazyk. Sociolinguistica Slovaca. 5. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2000, s. 87 – 93.

SLANČOVÁ, Dana – SOKOLOVÁ, Miloslava: Variety hovorenej podoby slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca. 23. Ved. red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1994, s. 225 – 240.

ŠTOLC, Jozef: Nárečia, interdialekty, mestský jazyk. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967, s. 106 – 109.

URBANCOVÁ, Lujza: Mestská reč vo Zvolene. [Rukopis dizertačnej práce.] Brno: Filozofická fakulta 2006. 232 s.